

Joanna RAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-0505-3684

Klasyfikacja postaw natywistycznych jako narzędzie badania pamięci historycznej

Streszczenie: Pamięć historyczna stanowi ważny obszar sporów we współczesnej polityce, co przekłada się na potrzebę opracowania precyzyjnych narzędzi teoretycznych do systematycznej analizy leżących u jej podstaw postaw i wartości. Niniejszy artykuł identyfikuje tę lukę badawczą i proponuje wielowymiarową klasyfikację kulturowych postaw natywistycznych. Celem opracowania jest stworzenie spójnego i operacjonalizowalnego narzędzia teoretycznego, które usprawni analizę polityki pamięci. Realizacja tego celu opiera się na krytycznym przeglądzie literatury przedmiotu poświęconej natywizmowi. Przegląd pozwolił zdiagnozować istotne braki w dotychczasowych modelach klasyfikacyjnych: niespójne kryteria rozróżniania natywizmów, niedostateczne rozróżnienie między postawą a praktyką, pomijanie form legitymizacji oraz aspektu performatywnego. W odpowiedzi na te deficyty, artykuł oferuje oryginalną, czterowymiarową klasyfikację postaw natywistycznych, która obejmuje wartość przypisywaną własnej kulturze, relację z kulturą obcą, funkcję nadawaną przeszłości oraz formy działania. Zaproponowany model porządkuje sposoby myślenia leżące u podstaw polityki pamięci, wykraczając poza dominujące w literaturze dualne ujęcia natywizmu. Wkład niniejszego opracowania do badań nad pamięcią historyczną i tożsamością zbiorową polega na dostarczeniu modyfikowalnego i empirycznie testowalnego narzędzia teoretycznego, które umożliwi identyfikację i klasyfikację dystrybuowanych sposobów myślenia o własnej kulturze, a także systematyczną i porównawczą analizę sporów o przeszłość w dyskursie publicznym oraz mapowanie strategii tożsamościowych.

Słowa kluczowe: natywizm, klasyfikacje natywizmu, narzędzie teoretyczne do studiów pamięci historycznej, polityka pamięci, postawy kulturowe

Wstęp

Pamięć historyczna stanowi ważny przedmiot sporów we współczesnej polityce. Sposób, w jaki wspólnoty polityczne definiują, interpretują i upamiętniają swoją przeszłość, ma fundamentalne znaczenie dla kształtowania tożsamości zbiorowej, legitymizacji władzy oraz mobilizacji politycznej (Rius-Ulledemolins, Rubio-Arostegui, Pecourt Gracia, 2025; Duyvendak, Kesic, 2022). Od debat parlamentarnych, przez programy szkolne, aż po symbolikę pomników i nazewnictwo ulic, narracje o przeszłości są nieustannie negocjowane, instrumentalizowane i wykorzystywane do osiągania bieżących celów politycznych (Betz, 2017, s. 337). Ta wszechobecność polityki pamięci w życiu publicznym stawia przed badaczami nauk społecznych wyzwanie o charakterze nie tylko opisowym, ale przede wszystkim analitycznym. Jak w sposób systematyczny badać te zjawiska, wykraczając poza publicystyczną ocenę i impresyjny komentarz?

Doniosłość zagadnienia wynika z konsekwencji, jakie niosą za sobą różne formy polityki historycznej. Mogą one służyć integracji społecznej i budowaniu demokratyczne-

go konsensusu, ale także z powodzeniem stać się narzędziem polaryzacji, stygmatyzacji „innych” i antydemokratycznego zamykania dyskursu publicznego (Keścić, Duyvendak, 2019). Mimo bogatego dorobku studiów nad pamięcią historyczną, wciąż widoczny jest deficyt narzędzi teoretycznych, które pozwalałyby na intersubiektywnie sprawdzalną, trafną, wiarygodną, rzetelną i powtarzalną analizę leżących u podstaw narracji historycznych postaw i wartości. Dominujące w literaturze przedmiotu ujęcia historyczne koncentrują się na opisie treści poszczególnych narracji lub opierają się na analizie dyskursu (por. Richardson, Wodak, 2009). Rzadko jednak są prowadzone w ustrukturyzowanych ramach teoretycznych pozwalających na kategoryzację i porównywanie fundamentalnych założeń dotyczących stosunku do własnej kultury, które często stanowią podstawę konstrukcji obrazu rzeczywistości politycznej (Bergquist, 1986). Właśnie w tym obszarze identyfikuje się istotną lukę badawczą: brak jest narzędzi teoretycznych, które w sposób systemowy pozwalałyby badać manifestacje postaw wobec własnej kultury w praktykach kreowania pamięci zbiorowej.

Jako szczególnie istotny w spektrum postaw kulturowych jawi się właśnie natywizm. W niniejszym artykule, postawa natywistyczna jest rozumiana jako sposób wartościowania rodzimej kultury oraz relacji wobec kultury obcej, który wyraża się w praktykach symbolicznych, instytucjonalnych, rytualnych lub estetycznych. Jest on stosowany do porządkowania przeszłości oraz konstruowania tożsamości zbiorowej. Ten typ postawy odnosi się do struktury przekonań i działań społecznych, które mogą przybierać różne formy – od afirmatywnych i rekonstrukcyjnych, po antagonistyczne i ekskluzywne – i nie muszą być wyrażane *explicite* w języku polityki.

Niniejszy artykuł stanowi krytyczny przegląd literatury przedmiotu poświęconej postawom natywistycznym. Jego celem jest opracowanie spójnego i operacjonalizowalnego narzędzia teoretycznego – modelu klasyfikacyjnego postaw natywistycznych, który usprawni analizy polityki pamięci oraz pozwoli na identyfikację ukrytych struktur wartości i przekonań towarzyszących praktykom kreowania pamięci zbiorowej. Opracowany model opiera się na dających się zoperacjonalizować kryteriach, takich jak stosunek do własnych i obcych dóbr kultury, funkcje przypisywane przeszłości czy forma ekspresji tożsamości. Umożliwiają one systematyczne rozróżnianie narracji historycznych – od otwartych i afirmatywnych po antagonistyczne i wykluczające – co czyni ją użytecznym narzędziem w badaniach nad dyskursami pamięciowymi, polityką historyczną oraz społecznymi strategiami legitymizacji.

Realizacja tego celu wymagała diagnozy braków w istniejących podejściach oraz krytycznej ewaluacji dostępnych ram teoretycznych. Przegląd literatury ujawnił liczne ograniczenia dotychczasowych prób systematyzacji postaw natywistycznych, w tym brak spójnych kryteriów podziału, redukcjonizm funkcjonalny czy niejasność pojęciowa. W odpowiedzi na te niedoskonałości zaproponowano autorski model klasyfikacyjny, możliwy do empirycznej aplikacji i dostosowany do potrzeb współczesnych analiz porównawczych. Model ten, poprzez swoją wielowymiarowość i zdolność do porządkowania dystrybuowanych sposobów myślenia o kulturze, umożliwia intersubiektywną i systematyczną analizę współczesnych sporów o przeszłość oraz strategii ich reprezentacji w przestrzeni publicznej.

Struktura artykułu jest podporządkowana realizacji powyższego celu. W pierwszej części po wstępie, omówione są kryteria przeprowadzenia krytycznego przeglądu li-

teratury przedmiotu poświęconej sposobom klasyfikowania postaw natywistycznych. Następnie, w części drugiej, znajduje się analiza zidentyfikowanych schematów klasyfikacyjnych. Trzecia część artykułu prezentuje proponowaną, wielowymiarową klasyfikację postaw natywistycznych. W podsumowaniu omówiono możliwości aplikacji tego narzędzia w badaniach nad polityką pamięci. Wskazane zostały również perspektywy dla przyszłych badań empirycznych wykorzystujących zaproponowany model klasyfikacyjny.

Kryteria przeglądu literatury przedmiotu

Badania nad postawami natywistycznymi mają charakter interdyscyplinarny, a wkład do nich wnoszą przedstawiciele wielu dyscyplin, w tym politologii, socjologii, antropologii kulturowej i historii. Taka wielowymiarowość wymagała zastosowania strategii wyszukiwania, która nie ogranicza się do jednej dziedziny czy typu publikacji. Zdecydowano się zatem na wykorzystanie wyszukiwarki Google Scholar, co pozwoliło na objęcie analizą szerokiego spektrum tekstów naukowych – zarówno publikacji recenzowanych, jak i prac o charakterze szaroliteraturowym (ang. *grey literature*), takich jak rozprawy doktorskie, raporty badawcze, rozdziały w monografiach i materiały z konferencji. W odróżnieniu od zamkniętych baz komercyjnych, Google Scholar zapewnia dostęp do prac, które – choć mniej ugruntowane instytucjonalnie – często oferują innowacyjne podejścia teoretyczne i empiryczne.

Zaletą tej wyszukiwarki była również jej funkcjonalność w przeszukiwaniu literatury z pogranicza dyscyplin, co odpowiadało interdyscyplinarnemu charakterowi samego zjawiska. Umożliwiło to identyfikację rozproszonych ujęć różnicowania postaw natywistycznych, także wtedy, gdy nie były one określane tym terminem. W związku z tym przyjęto szeroką strategię wyszukiwania, obejmującą następujące frazy wyszukiwawcze: „nativism” and „culture”; „cultural revival” or „cultural perpetuation” and „stance” or „attitude”; „nativism” and „movement”; „models of cultural nativism”; „community response to heritage maintenance”; „cultural identity perpetuation strategies”; „patterns of engagement in cultural preservation”. Wszystkie wyszukiwania prowadzono w języku angielskim, by uchwycić maksymalnie szeroki zakres semantyczny i koncepcyjny dywersyfikowania postaw natywistycznych w literaturze międzynarodowej.

Analizie poddano wyłącznie te teksty, które w wyraźny sposób odnosiły się do systematyzacji postaw wobec kultury własnej i obcej – zarówno na poziomie konceptualnym (modele, typologie, klasyfikacje, taksonomie, propozycje ram analitycznych), jak i empirycznym (badania przypadków, porządkowanie materiału badawczego według typów postaw). Odrzucono natomiast opracowania ograniczające się do ogólnych stwierdzeń o natywizmie lub kulturze rodzimej czy narodowej, bez rozwinięcia kategorii postawy. Uwzględniono także zróżnicowaną terminologię, taką jak: reakcje społeczne, strategie tożsamościowe, formy uczestnictwa, podejścia do dziedzictwa, ponieważ różnice pojęciowe nie zawsze odpowiadały różnicom znaczeniowym.

Właściwa analiza literatury przedmiotu została przeprowadzona z zastosowaniem kodowania tematycznego, które miało na celu identyfikację powtarzających się wzorców wartościowania, działania i uzasadniania w tekstach dotyczących natywistycznych

postaw kulturowych. Kodowanie prowadzono w trzech etapach: otwartym, osiowym i konceptualnym. W kodowaniu otwartym wyodrębniono łącznie dwanaście wstępnych kodów, odnoszących się do sposobów wartościowania kultury, celów działań ochronnych i rewitalizacyjnych zorientowanych na własną kulturę, rodzaju używanych środków oraz poziomu ekspresji tożsamościowej. Kody uwzględniały: „natywizm afirmacyjny (ochrona przed zatarciem)”, „natywizm deficytowy (niedobór kultury własnej)”, „natywizm ekskluzywistyczny (odrzućcie wpływ zewnętrznego)”, „natywizm ekspansywny (przypisywanie wartości uniwersalnej)”, „rehabilitacja dziedzictwa”, „fetyshyzacja przeszłości”, „symboliczna kontrola znaczeń”, „świętość jako uzasadnienie ochrony”, „obrona przed kolonizacją kulturową”, „odtworzenie rytuału”, „intelektualizacja lokalności” oraz „estetyzacja rdzenności”. Kody nadawano niezależnie od przyjętej w pracach terminologii, koncentrując się na funkcjach semantycznych i operacyjnych danego ujęcia.

W kolejnym etapie, czyli kodowaniu osiowym, pogrupowano kody w zestawy odpowiadające szerszym wymiarom analizy, pozwalającym na porządkowanie zróżnicowanych postaw natywistycznych. Wyodrębniono cztery główne osie: (1) charakter wartości przypisywanych kulturze własnej (np. zachowanie, odnowa, sakralizacja), (2) preferowany model relacji z kulturą obcą (np. selektywna adaptacja, dystans symboliczny, odrzucenie), (3) funkcja przypisywana przeszłości (np. integracyjna, legitymizacyjna, ostrzegawcza), oraz (4) typ działań służących reprodukcji kultury (np. symboliczne, instytucjonalne, rytualne). Takie ujęcie umożliwiło konceptualne uporządkowanie materiału oraz wskazanie istotnych różnic pomiędzy typami postaw – nie tylko na poziomie deklaracji, lecz także na poziomie logik działania i sposobów uzasadniania określonych praktyk kulturowych.

Efektem końcowym procedury kodowania i interpretacji jest konstrukcja autorskiej, wielowymiarowej klasyfikacji postaw natywistycznych, zbudowanej na podstawie osi analitycznych wyłonionych z przeglądu literatury i zakodowanych danych. W przeciwieństwie do wielu istniejących typologii (które ograniczają się do ujęcia dychotomicznego lub nie ujawniają kryteriów podziału), proponowany model uwzględnia wewnętrzne zróżnicowanie postaw natywistycznych, ich orientację aksjologiczną, strukturę argumentacyjną oraz zakres ingerencji w dyskursy pamięci. Nowa klasyfikacja ma charakter eksploracyjny, lecz możliwy do dalszej walidacji w badaniach empirycznych. Jej zastosowanie umożliwia systematyczne porównywanie strategii tożsamościowych i kreowania pamięci zbiorowej w kontekście ich kulturowych fundamentów oraz wyjaśnianie zmiennych sposobów artykulacji natywistycznego stosunku do przeszłości w polityce pamięci.

Modele klasyfikacyjne postaw natywistycznych

W wyniku przeprowadzonego przeglądu literatury zidentyfikowano podejścia systematyzujące postawy wobec własnej kultury i jej relacji z kulturą obcą. Modele klasyfikacyjne obecne w literaturze przedmiotu różnią się pod względem stopnia złożoności, kryteriów podziału oraz założeń ontologicznych dotyczących tożsamości kulturowej. Dominują trzy typy ujęć: modele celowościowe, skupione na intencjach aktorów kultu-

rowych; modele relacyjne, koncentrujące się na stosunku do kultur obcych; oraz modele operacyjne, analizujące konkretne formy działań na rzecz reprodukcji kultury.

Pierwszą grupę stanowią klasyfikacje oparte na celu postawy natywistycznej. W pracach tych wyróżnia się zazwyczaj dążenie do odnowienia, konserwacji lub transcendentalizacji elementów kultury własnej. W klasycznych ujęciach antropologicznych (Linton, 1943; Clemhout, 1964) pojawiają się rozróżnienia między postawą rewiwalistyczną (odnowy) a perpetuacyjną (zachowawczą), jednakże mają one często charakter dychotomiczny i niedookreślony.

Antropolog kultury, Ralph Linton (1943, s. 230) uznał natywizm za zorganizowaną, świadomą próbę odnowienia lub zachowania elementów kultury własnej. Proponowane przez niego rozróżnienie między postawą rewiwalistyczną a zachowawczą opierało się na kryterium celu działań kulturowych, lecz pomijało relację wobec kultury obcej oraz kontekst praktyczny (Rak, 2015b, s. 125). Ostatni zarzut jest o tyle istotny, że w swojej pierwotnej formie narzędzie teoretyczne Lintona nie pozwalało na identyfikowanie konkretnych praktyk społecznych i instytucjonalnych, za pomocą których postawy natywistyczne są realizowane (np. organizowanie rytuałów, działania legislacyjne). Nie ujmowało również mechanizmów przekazu kultury, takich jak media, edukacja, działania artystyczne czy praktyki codzienne. Linton skupił się na motywach i celach, ale nie analizował jak te cele są wdrażane. Ponadto, co pozostaje w ścisłym związku z poprzednią uwagą, antropolog nie uwzględnił uwarunkowań społecznych i politycznych, które wpływają na możliwość skutecznego działania (np. represji, podnoszenia kultury do rangi norm społecznych, wspierających instytucji, rywalizacji o przestrzeń publiczną). Wreszcie, Linton nie zaproponował również jasnych kryteriów pozwalających rozróżnić deklarowaną intencję ochrony przed zanikaniem od aktywnej strategii odtwórczej. Stąd, możliwość zastosowania tego ujęcia do badań empirycznych jest ograniczona.

Linton przedstawił natywizm jako świadome dążenie do ocalenia lub odnowy kultury, ale nie rozważał, w jaki sposób ta świadomość przekłada się na działania w świecie społecznym. Nie rozróżnił np. czy działania są symboliczne, edukacyjne, rytualne, prawne; kto je podejmuje – państwo, wspólnota lokalna, jednostki; ani jak są legitymizowane – religijnie, moralnie, politycznie. Zarzuty te prowadzą do wniosku, że model Lintona nie pozwala uchwycić zróżnicowania typów praktyk kulturowych (np. rekonstrukcja rytuałów przodków, tworzenie muzeów narracji narodowej, redefinicja kultury lokalnej w kategoriach nowoczesnego dziedzictwa). Koncepcja Lintona jest zatem cennym punktem wyjścia jako rama aksjologiczna i intencjonalna, ale pomija aspekty myślenia politycznego niezbędne w badaniach nad polityką pamięci i kulturą, czyli analizę praktyk kulturowych, ich uwarunkowań i narzędzi ekspresji.

Jednym z centralnych elementów drugiej najważniejszej koncepcji w analizowanym obszarze, mianowicie ujęcia Simone Clemhout (1964, s. 15), jest założenie, że postawy natywistyczne kształtują się jako reakcja na kontakt międzykulturowy, którego intensywność może się różnić – od ograniczonego zetknięcia dwóch kultur po głęboki wpływ na wartości, potrzeby i światopogląd członków wspólnoty. Jak podkreśla autorka, „ruchy natywistyczne mogą stanowić efekt kontaktu o różnym stopniu nasilenia: od wystąpienia ograniczonego kontaktu kulturowego do zaistnienia wpływu na wartości, potrzeby, światopogląd jednostek w danej społeczności”. Stanowi to próbę odejścia od

wąsko rozumianej koncepcji natywizmu jako odpowiedzi jedynie na intensywną presję zewnętrzną czy kolonizację symboliczną.

Ujęcie Clemhout zasługuje na uznanie za wprowadzenie do analizy postaw natywistycznych perspektywy relacyjnej oraz za próbę uchwycenia ich różnorodnych uwarunkowań. Jednak z punktu widzenia badań nad polityką pamięci oraz analizy współczesnych strategii tożsamościowych, podejście to okazuje się niewystarczające. Choć Clemhout wprowadza gradację kontaktu kulturowego, nie oferuje wskaźników, które pozwalałyby empirycznie określić jego intensywność. Nie wiadomo, czy o sile kontaktu decyduje liczba interakcji, głębokość wpływu kulturowego, percepcja zagrożenia, czy może zmiana systemów wartości. Co więcej, w rzeczywistości współczesne postawy natywistyczne często nie są odpowiedzią na realny kontakt kulturowy, lecz raczej na symbolicznie skonstruowany obraz „innego”, obecny w mediach, dyskursie politycznym czy pamięci zbiorowej. W takich przypadkach sam kontakt nie występuje lub jest permanentny, a mimo to pojawiają się silne reakcje obronne lub ekskluzywistyczne. Bez możliwości intersubiektywnego ustalenia poziomu kontaktu, jego użycie jako podstawy klasyfikacyjnej staje się metodologicznie problematyczne i bezużyteczne w analizach porównawczych.

Warto dodać, że Clemhout traktuje natywizm jako zjawisko wtórne względem stresu kulturowego wywołanego zewnętrzną obecnością. Tymczasem wiele postaw natywistycznych powstaje wewnątrz wspólnoty, np. jako odpowiedź na kryzys legitymacji, przerwanie ciągłości międzypokoleniowej, wewnętrzne zderzenia aksjologiczne czy konflikty tożsamościowe niezwiązane z obcą kulturą. Postawy natywistyczne mogą również rozwijać się proaktywnie jako świadoma próba odzyskania znaczenia tradycji, a nie tylko reaktywna obrona przed wpływem zewnętrznym. Tym samym, ograniczenie etiologii natywizmu do zewnętrznego kontaktu kulturowego pomija wewnętrzne mechanizmy tożsamościowe i uniemożliwia ujęcie natywizmu jako projektu kulturowego, a nie tylko reakcji.

Choć Clemhout sugeruje, że zróżnicowana intensywność kontaktu może wywoływać różne reakcje kulturowe, nie przechodzi do ich systematycznej klasyfikacji. Nie wskazuje, czy np. niewielki kontakt rodzi postawy izolacyjne, a intensywny – synkretyczne, czy może odwrotnie. Brakuje też próby zarysowania spektrum możliwych odpowiedzi na zewnętrzny wpływ, np. adaptacji, integracji, czy agresywnej negacji. Bez jasnego powiązania między przyczyną (kontakt) a skutkiem (typ postawy), klasyfikacja Clemhout traci walor analityczny i nie pozwala na typologiczne porządkowanie zjawisk.

W przeciwieństwie do Lintona, który choć w sposób uproszczony, koncentrował się na stosunku do kultury własnej (odnowienie i zachowanie), Clemhout całkowicie pomija ten wymiar. Nie analizuje: jakie wartości są przypisywane dziedzictwu kulturowemu, które elementy tradycji są preferowane, a które pomijane, czy działania wobec kultury własnej przyjmują formy sakralizacji, estetyzacji czy funkcjonalizacji. Takie pominięcie aksjologicznej treści postawy uniemożliwia uchwycenie różnic pomiędzy natywizmami afirmacyjnymi a antagonistycznymi.

W kolejnej próbie klasyfikacji Clemhout (1964, s. 15) wyróżnia trzy cele reakcji natywistycznych: eksploatację, dominację i poddanie się. Kategorie te odnoszą się raczej do relacji międzykulturowej niż do samej postawy wobec rodzimej kultury. Są niejednoznaczne, wzajemnie się przenikają, a przy tym nie wynikają z żadnego spójnego kryterium logicznego (np. funkcji, źródła legitymizacji, stopnia aktywności). Nie wiadomo również, czy odnoszą się do oceny kontaktu, typu reakcji, czy cech kultury obcej. Kla-

syfikacja ta miesza przyczyny, konteksty i formy działania, co ogranicza jej potencjał do porządkowania elementów pola badawczego postaw natywistycznych.

Wreszcie, Clemhout nie analizuje ani jak postawy natywistyczne się wyrażają, ani jak są uzasadniane. Nie rozróżnia środków działania (np. instytucjonalnych, symbolicznych, rytualnych), ani podstaw legitymizacji (np. religijnej, moralnej, historycznej, tożsamościowej). Tymczasem różne postawy natywistyczne nie tylko różnią się treścią, ale także tym, jak są konstruowane dyskursywnie i w jakich formach się realizują, co ma zasadnicze znaczenie dla badań nad polityką pamięci. Pominięcie performatywnego i dyskursywnego wymiaru postawy ogranicza możliwość stosowania tej koncepcji w badaniach nad praktykami kulturowymi i symbolicznymi.

Pomimo że ujęcie Clemhout było próbą odejścia od dychotomicznego podejścia Lintona i wprowadzało do analizy natywizmu istotną perspektywę kontaktu kulturowego, nie dostarczyło spójnych i użytecznych narzędzi do badania zróżnicowanych postaw kulturowych we współczesnym kontekście. Jej klasyfikacja opiera się na nieoperacyjnych kategoriach, pomija wewnętrzne i aksjologiczne uwarunkowania natywizmu, nie różnicuje celów ani środków działania, a także ignoruje wymiar legitymizacyjny i symboliczny. W konsekwencji, koncepcja Clemhout okazuje się intuicyjna, ale niewystarczająca jako rama teoretyczna w badaniach nad polityką pamięci. Dlatego w niniejszym artykule ujęcie to zostało uwzględnione jako przykład ograniczonego, jednowymiarowego podejścia relacyjnego, wymagającego rewizji w kierunku modeli uwzględniających wielość źródeł, funkcji i form ekspresji postaw natywistycznych.

Joanna Rak (2015b) uzupełniła te klasyczne ujęcia, wprowadzając pojęcia takich typów natywizmu jak adoracyjny, sakralizujący czy supremacyjny, zwracając uwagę na wzrastające znaczenie komponentu aksjologicznego w działaniach na rzecz kultury. Część nowszych opracowań (np. badań lokalnych strategii dziedzictwa) sugeruje także istnienie postaw pragmatycznych, które traktują dziedzictwo jako zasób do mobilizacji, a nie jako obiekt kultu. Jednocześnie jednak ujęcia te mają ograniczony walor aplikacyjny do studiów nad polityką pamięci, choć dostarczają wskazówek dotyczących charakteru i poziomu dywersyfikacji pola badawczego.

Drugi obszar klasyfikacji stanowią modele relacyjne, koncentrujące się na postawie wobec wpływów zewnętrznych (np. modernizacji, globalizacji, hegemonii kulturowej) (por. Betz, 2019). Obejmują one przede wszystkim podziały na postawy inkluzyjne (selektywna adaptacja), ochronne (dystans symboliczny) oraz defensywno-antagonistyczne (całkowite odrzucenie obcych wpływów). Antropolodzy, Vittorio Lanternari (1974) i Osei Kwadwo E. Prempeh (2004) skategoryzowali te natywizmy według stopnia świadomego sprzeciwu i napięcia cywilizacyjnego. W ujęciach socjologicznych występują ponadto pojęcia „tożsamość oporu” (Castells, 2008, s. 23–24) czy „populizm kulturowy” (Kaya, 2023, s. 46), które wskazują na strategiczne użycie kultury własnej jako oporu wobec zewnętrznej dominacji.

W omawianym obszarze, Lanternari (1974, s. 489) zaproponował jedną z najbardziej oryginalnych i często cytowanych prób typologizacji postaw natywistycznych, wprowadzając rozróżnienie między natywizmem racjonalnym a natywizmem magicznym. Jego podejście wyrasta z tradycji antropologii religii i studiów nad ruchami mesjaniistycznymi oraz millenarystycznymi, a centralnym kryterium różnicującym typy postaw natywistycznych ma być charakter stosowanego uzasadnienia i typu działania kulturo-

wego. Lanternari wskazuje, że natywizm racjonalny opiera się na świadomych, zorganizowanych działaniach polityczno-społecznych, mających na celu przywrócenie bądź zabezpieczenie tożsamości kulturowej zagrożonej z powodu obcych wpływów. Natywizm magiczny natomiast wyraża się przez rytuały, symbole, gesty i przekonania religijno-transcendentne, które nie są zorientowane na realne, instytucjonalne skutki, lecz na przywrócenie duchowej spójności wspólnoty. To rozróżnienie wprowadza perspektywę kulturowo-mentalną, ale z punktu widzenia analizy postaw natywistycznych w polityce pamięci jest problematyczne.

Wynika to stąd, że w praktyce badawczej bardzo trudno jednoznacznie zaklasyfikować daną postawę jako magiczną lub racjonalną, ponieważ obie formy działania mogą współwystępować, np. instytucjonalna polityka pamięci może być wsparta rytuałami symbolicznymi (pomniki, inscenizacje, święta narodowe), działania uznane za magiczne (np. rekonstrukcja rytuałów przodków) mogą mieć funkcje polityczne lub edukacyjne, które wykraczają poza transcendencję. Granica między racjonalnym a magicznym bywa kulturowo relatywna, ponieważ to, co dla jednych badaczy jest racjonalnym działaniem na rzecz wspólnoty, dla innych może być postrzegane jako nielogiczny kult przeszłości. Typologia Lanternariego nie daje wystarczająco jasnych kryteriów pozwalających zakwalifikować konkretną uzewnętrznioną postawę w formie np. wypowiedzi lub działania do jednej z kategorii, co czyni ją niewystarczająco użyteczną jako narzędzie analityczne (Rak, 2015a, s. 58).

Należy również zauważyć, że Lanternari nie dywersyfikuje w wystarczającym stopniu celów postaw natywistycznych. U podstaw ujęcia leży założenie, że zarówno racjonalne, jak i magiczne działania są wymierzone przeciwko wpływom obcych kultur, ale nie rozróżnia on czy celem jest rekonstrukcja przeszłości, ochrona zagrożonego dziedzictwa, konserwacja *status quo*, czy może ekspansja tożsamości kulturowej; czy działanie służy internalizacji wartości, legitymizacji władzy, czy jedynie integracji wspólnoty. Nierozróżnienie celów działania ogranicza możliwość porządkowania postaw według ich funkcji społecznej i politycznej, co jest ważne w badaniach nad polityką pamięci.

W ujęciu Lanternariego wszelkie działania symboliczne i rytualne zostają wpisane w kategorię magiczności, co deprecjonuje ich polityczny wymiar, podczas gdy np. inscenizacje historyczne, celebracje rocznic czy odtwarzanie lokalnych tradycji mogą być nie tylko rytuałem, ale też narzędziem mobilizacji, legitymizacji i hegemonii. Lanternari pominał fakt, że rytuał może mieć świadome i racjonalne funkcje polityczne, nawet jeśli operuje językiem symboli. Klasyfikacja Lanternariego jest zatem nieadekwatna wobec współczesnych, wielofunkcyjnych form ekspresji kultury w przestrzeni publicznej.

Lanternari nie uwzględnił również sposobów uzasadniania postaw natywistycznych, to znaczy nie rozróżnił, czy legitymizacja pochodzi z systemu religijnego (przymierze z przodkami, boskie nakazy), aksjologii moralnej (ochrona wartości wspólnotowych), czy funkcjonalnych narracji politycznych (przetrwanie narodu, obrona granic symbolicznych). W opisie schematu klasyfikacyjnego nie ma odniesień do struktury argumentacyjnej wypowiedzi i działań, co z kolei utrudnia zastosowanie typologii Lanternariego w analizach dyskursu. Pominięcie wymiaru legitymizacyjnego czyni typologię Lanternariego nieprzydatną do badań nad pamięcią zbiorową jako polem negocjacji sensów.

Choć typologia Lanternariego wzbogaca refleksję nad symbolicznym wymiarem natywizmu, jej ograniczenia są istotne z punktu widzenia współczesnych badań nad poli-

tyką pamięci. Pomieszanie typów działania z typami uzasadnień, brak jasnych kryteriów kodowania oraz rozmycie wymiaru funkcjonalnego czynią ją narzędziem bardziej spekulatywnym niż analitycznym.

Choć ujęcia relacyjne pozwalają uchwycić dynamikę napięć między kulturą własną a obcą, ich głównym ograniczeniem pozostaje redukcja postaw natywistycznych do reakcji wobec zewnętrznego zagrożenia. Koncentracja na asymetrii i konflikcie kulturowym skutkuje pominięciem aksjologicznej treści samej kultury własnej oraz wewnętrznych motywacji wspólnot do jej ochrony, rekonstrukcji lub ekspansji. W rezultacie modele te nie pozwalają na uchwycenie postaw proaktywnych i konstruktywnych, które nie wynikają z presji zewnętrznej, lecz z potrzeby samookreślenia lub redefinicji tożsamości. Dla celów klasyfikacyjnych konieczne jest więc uzupełnienie podejść relacyjnych o wymiary aksjologiczne i funkcjonalne, uwzględniające znaczenia przypisywane zarówno własnej kulturze, jak i samej przeszłości.

Próby wyjścia poza dychotomiczne i relacyjne ujęcia przybrały w literaturze postać dwuwymiarowej typologii postaw natywistycznych opartej na kryterium celu (np. postawy: rewiwalistyczna, zachowawcza, sakralizująca, supremacyjna) oraz środka działania (ewokacyjna, kultywacyjna, adoracyjna) (Rak, 2018, s. 31–32). Ten model porządkuje złożoność postaw w sposób bardziej systematyczny, ale również podlega krytyce. Przede wszystkim nie rozróżnia on wyraźnie orientacji relacyjnej wobec kultury obcej (integracja, izolacja, odrzucenie). Musi być zatem stosowany w konfiguracji lub zintegrowany teoretycznie z innymi klasyfikacjami postaw rewitalizacyjnych (odnowy kulturowej) opisujących stosunek do obcej i własnej kultury, np. kontrakulturacji, witalizmu i autonegatywizmu. Ponadto, ujęcie traktuje „adorację” czy „kultywację” jako jednowymiarowe środki, pomijając ich zakorzenienie w szerszych praktykach społecznych (np. edukacyjnych, politycznych, rytualnych).

Krytyczna analiza bardziej rozbudowanych podejść wielowymiarowych obecnych w literaturze (m.in. Wallace, 1956, s. 265, Hiebert, 1976, s. 388–390; Eller, 2009, s. 370–377) wskazuje, że większość z nich stosuje niespójne kryteria klasyfikacji. Mieszają one podejścia aksjologiczne, funkcjonalne i socjologiczne bez wyraźnych podstaw teoretycznych, nie różnicują struktur legitymizacji postaw, czyli argumentów kulturowych, moralnych czy transcendentálnych służących uzasadnieniu działań, pomijają wymiar performatywny, a więc sposoby wyrażania tożsamości w działaniu (np. symboliczne gesty, rytuały, edukacja publiczna) oraz rzadko oferują przejrzyste osie analityczne, które umożliwiałyby porównawcze badania międzynarodowe.

W tym obszarze, znaczący wkład do refleksji nad klasyfikowaniem postaw rewitalizacyjnych wniósł Roman Bäcker (2005, s. 150), który zaproponował typologię kulturowych postaw kontrakulturacyjnych, czyli postaw sprzeciwu wobec obcości kulturowej, w oparciu o kryterium środka działania. Jego podejście wyróżnia trzy poziomy napięcia w dążeniach do separacji od kultury obcej: ucieczkę – wycofanie się z kontaktu, unikanie wpływu kultury obcej, izolację – eliminację jej wpływów z własnej przestrzeni kulturowej oraz anihilację – zniszczenie obcej kultury, co przybiera formę symbolicznej lub rzeczywistej wojny. Bäcker wskazał, że poziom napięcia związany z daną postawą zależy od charakteru ruchu społecznego: ucieczka jest typowa dla nurtów umiarkowanych, izolacja dla fundamentalistycznych, a anihilacja – dla ruchów pre- i totalitarnych (Bäcker, 2011, s. 157). To podejście ma istotną wartość konceptualną. Umożliwia bowiem rozróżnianie nie tylko celów, lecz przede

wszystkim określaniu poziomów intensywności i radykalizmu środków służących ochronie własnej kultury. Wprowadzenie skali napięcia pozwala także analizować zmienność postaw w czasie, ich ewolucję od strategii defensywnych do ofensywnych. Z tego powodu uzupełnienie ram teoretycznych studiów nad natywizmem o wymiar kontrakulturowy stanowi ważny wkład do badań nad postawami kulturowymi.

Propozycja Bäckera może być stosowana z pewnymi zastrzeżeniami. Po pierwsze, odnosi się ona wyłącznie do relacji z kulturą obcą, a więc pomija stosunek do kultury rodzimej (np. czy ochrona dotyczy jej elementów duchowych, rytualnych, symbolicznych, czy też materialnych). Jednocześnie, jak wskazuje badacz, typologia ta stosowana w konfiguracji z kategorią natywizmu jest wolna od powyższego zarzutu. Po drugie, typologia nie obejmuje struktury argumentacji legitymizującej działanie (np. czy separacja opiera się na wartościach religijnych, moralnych, funkcjonalnych czy historycznych), podczas gdy takie ujęcie pozwoliłoby na bardziej precyzyjne uchwycenie istoty dywersyfikacji postaw odnowy kulturowej. Po trzecie, Bäcker nie różnicuje typów praktyk kulturowych. Jego klasyfikacja dotyczy bowiem intencji i strategii ogólnych, a nie operacyjnych form działania (np. edukacja, instytucjonalizacja, fetyszyzacja dziedzictwa).

Pomimo zidentyfikowanych ograniczeń, ujęcie Bäckera dostarcza przydatnej perspektywy dla rekonstrukcji osi napięcia aksjologicznego, które może zostać zintegrowane z innymi wymiarami, np. stosunkiem do przeszłości czy formami ekspresji tożsamości. W proponowanej w niniejszym artykule klasyfikacji zostaje ono zoperacjonalizowane jako wymiar „zakresu ingerencji” w istniejący porządek kulturowy, mierzonego poprzez skalę: symboliczna separacja – instytucjonalna izolacja – performatywna anihilacja.

Trzeci obszar studiów nad klasyfikacją natywizmów stanowią próby rozróżnienia form działania takich jak praktyki kształtowania pamięci zbiorowej, edukacyjne i symboliczne, za pomocą których natywizm jest realizowany (Samuels, 2019). Część autorów typologizuje postawy według kanałów działania: oddolnego (ruchy społeczne, lokalne inicjatywy) (np. Smith, 2006, s. 202), instytucjonalnego (muzea, szkoły, polityka publiczna) (np. Gaitenidis, 2025, s. 1) oraz rytualno-performatywnego (święta, rekonstrukcje historyczne) (np. Sumartojo, 2016, s. 543). W omawianym obszarze znaczące miejsce zajmują prace dotyczące instrumentalizacji dziedzictwa w badaniach kultury pamięci, w której formy ekspresji są kluczowe dla rozpoznania rodzaju postawy, niezależnie od jej deklaratywnej treści (np. Stutz, 2016, s. 54).

Wkład powyższych prac w rozwój studiów nad natywizmem polega na zwróceniu uwagi na praktyczny i ekspresyjny wymiar postaw. To oznacza, że działania kulturowe nie są wyłącznie ilustracją przekonań, lecz sposobem ich konstytuowania i społecznego utrwalania. Z tej perspektywy teoretycznej, klasyfikacyjne oparte na kanałach działania (oddolnych, instytucjonalnych, rytualnych) pozwalają na analizę form, jakie przybiera natywizm w sferze publicznej. Niemniej jednak podejścia te rzadko dostarczają pełnych modeli klasyfikacyjnych, które łączyłyby typ działania z funkcją, orientacją aksjologiczną czy strukturą legitymizacji. W rezultacie, opisywane typologie mają często charakter deskryptywny. Ograniczają się bowiem do porządkowania kanałów ekspresji bez rekonstrukcji głębszej logiki postawy. Ponadto, brak powiązania między formą działania a treścią normatywną uniemożliwia odróżnienie postaw np. afirmatywnych od antagonistycznych, jeśli obie manifestują się poprzez podobne rytuały lub strategie instytucjonalne. Z tego względu ujęcia te mają ograniczoną przydatność klasyfikacyjną, o ile

nie zostaną włączone w szersze ramy analityczne uwzględniające znaczenia, wartości i funkcje przypisywane praktykom kulturowym.

Istniejące modele rzadko uwzględniają jednocześnie wszystkie trzy wymiary natywizmu: cel, relację i środek działania. Często operują one uproszczeniami typologicznymi, nieuwzględniającymi złożoność współczesnych postaw kulturowych, które są jednocześnie reaktywne i projektujące, odwołujące się do przeszłości, lecz zorientowane na przyszłość, ekskluzywne wobec jednych zewnętrznych wpływów, a otwarte na inne. Ponadto część ujęć, zwłaszcza o rodowodzie antropologicznym, nie różnicuje postaw natywistycznych od szerzej rozumianych strategii tożsamościowych, co utrudnia ich precyzyjne uchwycenie w analizach polityki pamięci. Dotychczasowe próby uporządkowania natywizmów, choć wartościowe jako narzędzia eksploracyjne, nie umożliwiają systematycznego uchwycenia zmiennych strategii tożsamościowych w polityce pamięci. Brakuje im bowiem pełnego wymiaru relacyjnego, uwzględniającego reakcje na globalizację kulturową, rozróżnienia funkcji przypisywanej przeszłości (legitymizacja, ostrzeżenie, reintegracja), a także kompleksowego uchwycenia narzędzi działania (symbolicznych, instytucjonalnych, rytualnych) w reprodukcji kultury.

Najważniejsze zidentyfikowanie w literaturze przedmiotu luki w istniejących ujęciach porządkujących natywizmy stanowią: brak spójnych kryteriów klasyfikacyjnych, niedostateczne rozróżnienie między postawą a praktyką kulturową, pomijanie form legitymizacji postawy oraz brak uwzględnienia aspektu performatywnego w ekspresji tożsamości. W odpowiedzi na te braki w dalszej części artykułu przedstawiona zostanie autorska, wielowymiarowa klasyfikacja postaw natywistycznych.

Wielowymiarowa klasyfikacja postaw natywistycznych

Proponowany model klasyfikacyjny ma charakter eksploracyjno-klasyfikacyjny. Został zaprojektowany jako odpowiedź na brak spójnych i poddających się operacjonalizacji ram teoretycznych umożliwiających porównywanie sposobów artykulacji tożsamości kulturowej. Opiera się on na czterech wymiarach, które, rozpatrywane niezależnie, pozwalają uchwycić wewnętrzną strukturę postawy natywistycznej, a w konfiguracji umożliwiają identyfikację zdywersyfikowanych, niekiedy hybrydalnych form zaangażowania w kulturę własną i dystansowania się wobec kultury obcej (tabela 1).

Tabela 1

Wymiary natywizmu

Wymiar natywizmu	Typ postawy	Opis
1	2	3
Wymiar 1: wartość przypisywana kulturze własnej	Ochronna	Zachowanie autentycznych elementów kultury przed zatarciem lub zagrożeniem
	Rekonstrukcyjna	Odzyskiwanie utraconych lub zdeintegrowanych elementów kultury
	Sakralizująca	Traktowanie kultury jako świętej, nienaruszalnej
	Ekspansywna	Przypisywanie własnej kulturze wartości uniwersalnych, dominujących

1	2	3
Wymiar 2: relacja z kulturą obcą	Selektywna adaptacja	Kontrolowane przejmowanie elementów z innych kultur
	Symboliczna izolacja	Budowanie znaczeniowego dystansu wobec kultury obcej
	Antagonistyczne odrzucenie	Uznanie obcej kultury za zagrożenie i dążenie do jej wykluczenia
Wymiar 3: funkcja przypisywana przeszłości	Legitymizująca	Przeszłość jako uzasadnienie współczesnych działań
	Ostrzegająca	Historia jako źródło negatywnych doświadczeń do uniknięcia w przyszłości
	Integrująca	Budowanie wspólnoty na fundamencie wspólnej pamięci
	Odkupieńcza	Domaganie się rekompensaty lub zadośćuczynienia za krzywdy historyczne
Wymiar 4: forma działania	Symboliczna	Język, narracje, mity, redefinicje pojęć
	Instytucjonalna	Prawo, polityki publiczne, edukacja
	Rytualna	Rocznice, obchody, inscenizacje
	Estetyczna	Pomniki, murale, stylizacja przestrzeni publiczne

Źródło: Opracowanie własne.

Pierwszy z wyróżnionych wymiarów dotyczy wartości przypisywanej rodzimej kulturze. Odpowiada na pytanie, które jednocześnie w ramach narzędzia teoretycznego pełni rolę pytania do źródeł, mianowicie: w jaki sposób wspólnota wartościuje swoją kulturę? Wymiar ten umożliwia rozróżnienie postaw według kryterium ich wewnętrznej motywacji i aksjologicznego fundamentu.

Zastosowanie powyższego kryterium pozwala na określenie czterech typów postaw natywistycznych: ochronnych, rekonstrukcyjnych, sakralizujących oraz ekspansywnych (Tabela 1). Postawa ochronna koncentruje się na zachowaniu tego, co uznane za autentyczne i niepodważalne, zwykle w kontekście domniemanego zagrożenia (np. globalizacji, ekspansji kultury masowej). Kultura postrzegana jest jako zasób, któremu grozi zatarcie, zniszczenie lub zawłaszczenie. Celem jest zachowanie *status quo* lub ochrona przed dalszą utratą. Postawa rekonstrukcyjna odwołuje się do idei utraty lub fragmentaryzacji kultury i zakłada konieczność jej odzyskania w sensie materialnym i symbolicznym (np. poprzez rewitalizację języka, rytuałów, narracji). Rewitalizacja staje się formą „odzyskiwania siebie”. U podstaw postawy sakralizującej leży założenie o istnieniu nieprzekraczalnych granic: kultura własna traktowana jest jako przestrzeń święta, której naruszenie jest nie tylko błędem, lecz profanacją. Innymi słowy, istotą tego typu jest przypisywanie kulturze właściwości świętości, nienaruszalności lub autotelicznej wartości moralnej. Jej ochrona uzasadniana jest w sposób religijny lub metafizyczny. Ostatni typ to postawa ekspansywna. W jej ramach projektuje się własną kulturę jako nadrzędną i uniwersalną, czyli pozostającą wzorcem normatywnym dla innych, co często prowadzi do prób hegemonizacji sfery symbolicznej.

Omówiony wymiar pozwala uchwycić różnice w dystrybuowanym rozumieniu dziedzictwa kulturowego i jego funkcji, niezależnie od tego, jakie działania są podejmowane. Umożliwia zidentyfikowanie poziomu intensywności i sposobu uzasadniania przekonań dotyczących własnej kultury w przestrzeni publicznej.

Drugi z wyróżnionych w modelu wymiarów jest zorientowany na relacje z kulturą obcą. Pytanie do źródeł, które należy zadać w tym przypadku to: jaki model relacji wspólnota kulturowa przyjmuje, wobec tego, co zewnętrzne lub odmienne? Wymiar

ten ma zastosowanie do klasyfikowania postaw ze względu na stopień otwartości lub zamknięcia wobec zewnętrznych wpływów kulturowych. Tak określone kryterium pozwala na wyróżnienie: selektywnej adaptacji, symbolicznej izolacji i antagonistycznego odrzucenia (tabela 1). Selektywna adaptacja dopuszcza kontakt z kulturą obcą, ale jedynie na zasadzie kontrolowanego transferu wartości, rytuałów czy symboli. Jest to strategia równoważenia wpływów. Symboliczna izolacja polega na dystansie wobec obcej kultury: granice są bardziej znaczeniowe niż polityczne, ale służą stabilizacji tożsamości poprzez budowanie przestrzeni „czystej” kulturowo. Ostatni typ, antagonistyczne odrzucenie to postawa, w której obce wpływy uznawane są za zagrożenie domagające się wykluczenia, delegitymizacji, a nawet eliminacji z pola pamięci. Omówiony wymiar pozwala precyzyjnie różnicować strategie tożsamościowe w ujęciu normatywnym (co należy przyjąć lub odrzucić) oraz performatywnym (jak relacja z innym wpływa na praktyki kulturowe).

Trzeci wymiar służy do rozróżniania natywizmów pod względem funkcji przypisywanej przeszłości. Formułowane na jego potrzeby pytanie do źródeł to: jaką rolę odgrywa przeszłość w narracjach i praktykach kulturowych? W ramach tego wymiaru wyróżnia się: legitymizację, ostrzeżenie, integrację i odkupienie (tabela 1). Legitymizacja wykorzystuje przeszłość jako uzasadnienie działań podejmowanych w teraźniejszości (np. argumentacja: „tak było zawsze” czy „jesteśmy spadkobiercami”). Ostrzeżenie traktuje historię jako źródło negatywnych doświadczeń, które powinny być pamiętane, aby nie dopuścić do ich powtórzenia (np. przestroga przed utratą suwerenności). Integracja polega na konstruowaniu wspólnoty poprzez wspólną pamięć, np. rocznice, symbole czy narracje mają zapewnić wewnętrzną spójność zbiorowości. Odkupienie związane jest z doświadczeniem krzywdy. Postawa ta stawia przeszłość w centrum żądań moralnych, domaga się np. uznania, rekompensaty, symbolicznego zadośćuczynienia. Co istotne, funkcja przypisywana przeszłości przesądza o charakterze narracji historycznych i wpływa na formułowanie hierarchii pamięci.

Czwarty wymiar dotyczy form działania, za pomocą których postawy natywistyczne są urzeczywistniane w praktyce społecznej i służą reprodukcji kultury własnej. Odpowiada on na pytanie: jakie kanały działania są wykorzystywane do wyrażania i utrwalania natywistycznego stosunku do kultury i przeszłości? Kryterium rozróżnienia typów postaw w tym wymiarze stanowi forma praktyki kulturowej, poprzez którą postawa zostaje urzeczywistniona: czy odbywa się to na poziomie znaczeń, struktur instytucjonalnych, rytuałów zbiorowych czy ekspresji wizualno-materialnej (tabela 1). Działania symboliczne realizowane są w przestrzeni znaczeń. Obejmują język, narracje historyczne, odwołania do mitów fundacyjnych, terminologię sakralizującą oraz strategie redefinicji kluczowych pojęć (np. „naród”, „tradycja”, „zdrada”). Są to działania osadzone głównie w sferze dyskursu publicznego. Działania instytucjonalne obejmują tworzenie i wdrażanie polityk publicznych, programów edukacyjnych, aktów prawnych, uchwał samorządowych, strategii dziedzictwa kulturowego, które wspierają określone rozumienie przeszłości i tożsamości. Postawy te uzyskują trwałość poprzez zapisy formalne i procedury organizacyjne. Działania rytualne przyjmują formy praktyk performatywnych i zbiorowych, takich jak obchody rocznic, uroczystości, inscenizacje historyczne, marsze pamięci. Ich celem jest afektywna integracja wspólnoty i ugruntowanie pamięci poprzez rytuał. Ostatni typ, działania estetyczne dotyczą wizualnej oraz materialnej

ekspresji rdzenności i lokalnej tożsamości. Mogą obejmować stylizację przestrzeni publicznej, np. pomniki, murale. Działania te konstruują natywizm jako doświadczenie zmysłowe, wizualne i przestrzenne.

Włączenie wymiaru form działania przekłada się na możliwość klasyfikowania sposobów, w jakie postawy natywistyczne są urzeczywistniane i zakorzeniane w praktykach codziennych oraz rytuałach publicznych. Dzięki temu możliwa staje się analiza nie tylko deklaracji i wartości, ale również tego, jak konkretne postawy funkcjonują w praktyce społecznej i jakim kanałom ekspresji zawdzięczają swoją trwałość i efektywność mobilizacyjną. Ujęcie to pozwala identyfikować różnice między postawami deklaracyjnymi a praktykami faktycznymi, co jest szczególnie istotne w kontekście polityki pamięci, gdzie formy ekspresji często niosą większy ładunek normatywny niż słowa.

Podsumowanie

Zaproponowana wielowymiarowa klasyfikacja postaw natywistycznych jest narzędziem teoretycznym, które porządkuje sposoby myślenia leżące u podstaw polityki pamięci i tożsamości kulturowej. Uwzględniając cztery odrębne, ale wzajemnie powiązane wymiary – aksjologiczny, relacyjny, temporalny i praktyczny – model ten pozwala uchwycić poziom złożoności natywizmu jako postawy wykraczającej poza kategorie nadmiernie redukujące rozumienie jej wieloaspektowej struktury.

Klasyfikacja ta odznacza się wysokim potencjałem użyteczności analitycznej. Umożliwia bowiem identyfikowanie wzorców wartościowania kultury, mapowanie strategii relacyjnych wobec „innego”, diagnozowanie funkcji przypisywanych przeszłości oraz analizę konkretnych form działania w przestrzeni symbolicznej i instytucjonalnej. Może być stosowana zarówno w analizach jakościowych (np. do analizy dyskursu publicznego), jak i ilościowych (np. przy kodowaniu danych tekstowych na potrzeby analizy zawartości).

Zastosowanie modelu pozwala porządkować zróżnicowane postawy natywistyczne oraz ujawniać ich wewnętrzne napięcia i potencjał transformacyjny. Umożliwia on śledzenie, w jaki sposób myślenie o własnej kulturze zmienia się w czasie, jak przypisywane jej znaczenia są negocjowane, adaptowane lub antagonizowane w ramach polityki pamięci.

Jednocześnie jednak, klasyfikacja może podlegać modyfikacjom zgodnie z potrzebami analitycznymi konkretnej analizy empirycznej. Jej elastyczna konstrukcja pozwala na dalsze rozwijanie poprzez dodanie nowych osi (np. poziom instytucjonalizacji, typ legitymizacji i zasięg geograficzny) lub rozbudowanie istniejących. Wskazuje to na potencjał dla projektowania przyszłych badań nad sposobami myślenia o własnej kulturze, które mogą testować strukturę i granice tej klasyfikacji w różnych kontekstach politycznych i historycznych. Model ten ma bowiem zastosowanie do porównywania polityk pamięci między państwami, badania roli natywizmu w konfliktach kulturowych, analiz kampanii edukacyjnych i muzealnych, czy rekonstrukcji logiki działań ruchów społecznych. Może również znaleźć zastosowanie w refleksji krytycznej nad tym, jak różni aktorzy polityczni używają przeszłości do organizowania teraźniejszości i projektowania przyszłości wspólnoty.

Bibliografia

- Bäcker R. (2005), *Instrumentarium ideologiczne kontrakulturacyjnych nurtów antyglobalizacyjnych, w: Europejska myśl polityczna wobec globalizacji. Tradycja i wyzwania współczesności*, red. J. Sobczak, R. Bäcker, S. Ossowski, Łódź, Wydawnictwo Ibidem.
- Bäcker R. (2011), *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Bergquist J. M. (1986), *The Concept of Nativism in Historical Study Since 'Strangers in the Land'*, „American Jewish History”, vol. 76, nr 2.
- Betz H. G. (2017), *Nativism Across Time and Space*, „Swiss Political Science Review”, vol. 23, nr 4.
- Betz H. G. (2019), *Facets of Nativism: A Heuristic Exploration*, „Patterns of Prejudice”, vol. 53, nr 2.
- Castells M. (2008), *Siła tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Clemhout S. (1964), *Typology of Nativistic Movements*, „Man”, vol. 64, nr 7.
- Duyvendak J. W., Kesic J. (2022), *The Return of the Native: Can Liberalism Safeguard us against Nativism?*, Oxford University Press, New York.
- Eller J. D. (2009), *Cultural Anthropology: Global Forces, Local Lives*, Routledge, New York–London.
- Gaitenidis N. (2025), *The Legal Landscape of Memory: Crafting Historical Narratives Through Law and Its Ramifications*, „Netherlands International Law Review”, Online First View, <https://link.springer.com/article/10.1007/s40802-025-00277-9>.
- Hiebert P. G. (1976), *Cultural Anthropology*, J. B. Lippincott, Philadelphia.
- Kaya A. (2023), *Alternative für Deutschland's Appeal to Native Youth in Dresden: Heritage Populism, w: Nativist and Islamist Radicalism: Anger and Anxiety*, red. Ayhan Kaya, Ayşenur Benevento, Metin Koca, Routledge, New York–London.
- Kešić J., Duyvendak J. W. (2019), *The Nation under Threat: Secularist, Racial and Populist Nativism in the Netherlands*, „Patterns of Prejudice”, vol. 53, nr 5.
- Lanternari V. (1974), *Nativistic and Socio-Religious Movements: A Reconsideration*, „Comparative Studies in Society and History”, vol. 16, nr 4.
- Linton R. (1943), *Nativistic Movements*, „American Anthropologist”, vol. 45, nr 2.
- Prempeh E. Osei Kwadwo (2004), *Anti-Globalization Forces, the Politics of Resistance, and Africa: Promises and Perils*, „Journal of Black Studies”, vol. 34, nr 4.
- Rak J. (2015a), *A Typology of Cultural Attitudes as a Device Describing Political Thought of the Populations Influenced by Globalisation*, „Anthropological Notebooks”, vol. 21, nr 2.
- Rak J. (2015b), *Toward a New Typology of Revitalistic Attitudes*, „Filosofija. Sociologija”, vol. 26, nr 2.
- Rak J. (2018), *Postawy wobec bezpieczeństwa kulturowego w polskim dyskursie sejmowym 2004–2011*, Wydawnictwo Elipsa, Warszawa.
- Richardson J. E., Wodak R. (2009), *Recontextualising Fascist Ideologies of the Past: Right-Wing Discourses on Employment and Nativism in Austria and the United Kingdom*, „Critical Discourse Studies”, vol. 6, nr 4.
- Rius-Ulledemolins J., Rubio-Arostegui J. A., Pecourt Gracia J. (2025), *Nativist Nationalism, Cultural Homogenisation and Bullfighting: VOX's Cultural Policy as an Instrument for Cultural Battle (2019–2023)*, „International Journal of Cultural Policy”, vol. 31, nr 1.
- Samuels R. (2019), *Nativism, w: The Routledge Companion to Philosophy of Psychology*, red. Sarah Robins, John Symons, Paco Calvo, Routledge, New York–London.
- Smith L. (2006), *Uses of Heritage*, Routledge, New York–London.
- Stutz L. N. (2016), *Claims to the Past. A Critical View of the Arguments Driving Repatriation of Cultural Heritage and Their Role in Contemporary Identity Politics, w: Political Culture, Soft Interventions and Nation Building*, red. Tiffany Jenkins, Routledge, New York–London.

- Sumartojo S. (2016), *Commemorative Atmospheres: Memorial Sites, Collective Events and the Experience of National Identity*, „Transactions of the Institute of British Geographers”, vol. 41, nr 4.
- Wallace A. F. C. (1956), *Revitalization Movements*, „American Anthropologist”, vol. 58, nr 2.

Classification of Nativistic Attitudes as a Tool for Researching Historical Memory

Summary

Historical memory constitutes a significant area of contention in contemporary politics, which justifies the need for precise theoretical tools to systematically analyse the attitudes and values that shape it. This article identifies this research gap and proposes a multidimensional classification of cultural nativistic attitudes. The study aims to develop a coherent and operationalizable theoretical framework that enhances the analysis of memory politics. This objective is achieved through a critical review of the existing literature on nativism. The review enabled the identification of significant drawbacks in current classification models. They included inconsistent criteria for distinguishing between forms of nativism, insufficient differentiation between attitude and practice, and the omission of forms of legitimation and the performative aspect. In response to these deficits, the article offers an original, four-dimensional classification of nativistic attitudes, encompassing the value attributed to a native culture, the relationship with foreign culture, the function attributed to the past, and forms of action. The proposed model organizes the ways of thinking underlying memory politics, moving beyond the dichotomic approaches that dominate the literature. This study's contribution to research on historical memory and collective identity lies in providing a modifiable and empirically testable theoretical tool that enables the identification and classification of distributed ways of thinking about one's own culture, as well as a systematic and comparative analysis of disputes about the past in a public discourse and the mapping of identity strategies.

Key words: nativism, classifications of nativism, theoretical tool for the study of historical memory, politics of memory, cultural attitudes

Wkład autorów (Author Contributions)

Konceptualizacja (Conceptualization): Joanna Rak

Zestawienie danych (Data curation): Joanna Rak

Analiza formalna (Formal analysis): Joanna Rak

Piśmiennictwo – oryginalny projekt (Writing – original draft): Joanna Rak

Piśmiennictwo – sprawdzenie i edytowanie (Writing – review & editing): Joanna Rak

Sprzeczne interesy: Autorka oświadczyła, że nie istnieją żadne sprzeczne interesy.

(Competing interests: The author have declared that no competing interests exist)